

A. SOATOV, A. ABDULQOSIMOV, M. MIRAKMALOV

GEOGRAFIYA

(MATERIKLAR VA OKEANLAR TABIIY GEOGRAFIYASI)

Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 6- sinf oʻquvchilari uchun darslik

Oʻzbekiston Respublikasi Xalq taʼlimi vazirligi tasdiqlagan

Qayta ishlangan va toʻldirilgan oltinchi nashri

„OʻQITUVCHI“ NASHRIYOT-MATBAA IJODIY UYI
TOSHKENT — 2017

UO‘K: 91(075.3)
KBK 26.8(ya72)
S73

Mas’ul muharrir: **P. G‘ulomov** — geografiya fanlari nomzodi,
dotsent.

Taqrizchilar: **O‘. Q. Abdunazarov** — geografiya fanlari
nomzodi, dotsent;
Sh. M. Sharipov — geografiya fanlari nomzodi;
V. N. Fedorko — Toshkent shahridagi 233- mak-
tabning geografiya fani o‘qituvchisi;
M. M. Avezov — Toshkent shahridagi 278- mak-
tabning geografiya fani o‘qituvchisi.

Xaritalar geografiya fanlari nomzodi,
dotsent **A. Egamberdiyev** tahriri ostida berildi.

Respublika maqsadli kitob jamg‘armasi mablag‘lari
hisobidan chop etildi.

ISBN 978-9943-22-055-3

© A. Soatov va b.
© „O‘qituvchi“ NMIU, 2005
© „O‘qituvchi“ NMIU, qayta ishlangan
va to‘ldirilgan nashri, 2017

SO‘ZBOSHI

Aziz o‘quvchilar! Siz tabiiy geografiyaga oid dastlabki bilimlarni 4- sinfda „Tabiatshunoslik“, 5- sinfda „Tabiiy geografiya“ darsliklaridan bilib oldingiz. Darsliklardagi muayyan tayanch tushuncha va iboralar bilan tanishsiz, ularning mazmunini bilasiz. Endi Siz „Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi“ kursida quyi sinflarda egallagan tabiiy geografiyaga oid umumiy bilimlaringizni yanada mustahkamlaysiz, shu bilimlarga tayangan holda yangi atama, tayanch tushuncha va nomlar mazmunini o‘zlashtirasiz, puxta bilimlarga ega bo‘lasiz.

„Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi“ kursida Sizlarga geografik xaritalar, geografik qobiq va uning rivojlanish qonuniyatlari, tuzilishi, xususiyatlari, tarkibiy qismlari (litosfera, gidrosfera, atmosfera), har bir materik va okean tabiatiga oid bilimlar beriladi. Siz geografik qobiq tabiiy geografiyaning o‘rganish obyekti bo‘lganligi uchun shu mavzuga oid bilimlarni chuqur egallab olishingiz lozim. Shundagina materiklar va okeanlar tabiatini, tabiat bilan jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni oson bilib olasiz. Negaki, geografik qobiq eng yirik tabiiy kompleks bo‘lsa, materiklar va okeanlar uning tarkibidagi undan kichikroq tabiiy komplekslardir.

Yerimiz — odam yashaydigan yagona sayyora. Uning tashqi ko‘rinishi rang-barang. Agar koinotdan turib ona Yerimizga qaralsa, dastlab materiklar va okeanlar ko‘zga tashlanadi. Ularning tabiati bir-biriga o‘xshamaydi.

Materiklar va okeanlar to‘g‘risidagi bilimlar uzoq yillar davomida to‘plangan. Bu bilim manbalarini turli davrlarda yashagan olimlar (Aneksimandr, Pifagor, Aristotel, Eratosfen, Ptolemey, A. Gumboldt, N. Vavilov), buyuk sayyohlar, qo‘rqmas dengizchilar (finikiyaliklar, arablar, normanlar, portugallar, ispanlar va b.) yig‘ishgan va bu sohada kashfiyotlar qilishgan. Ayniqsa, dunyo fani va madaniyatiga, xususan, geografiya sohasiga ulkan hissa qo‘shgan o‘lkamiz olimlaridan al-Xorazmiy (783 — 850- y.), Ahmad Farg‘oniy (IX asr), Abu Nasr Foro-

biy (873 — 950- y.), Abu Rayhon Beruniy (973 — 1048- y.), Abu Ali ibn Sino (980 — 1037- y.), Mahmud Koshg'ariy (XI asr), Mirzo Ulug'bek (1394 — 1449- y.) va boshqalarning xizmatlari tahsinga sazovordir. „O'zbek Magellani“ nomi bilan mashhur bo'lgan Hamidulla Hasanov (1919 — 1985- y.) O'rta asrlarda yashab ijod etgan ko'plab o'rtaosiyolik allomalarning ilmiy-geografik merosini atroflicha tavsiflab bergan.

Siz materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasiga oid bilimlarni egallash uchun darslik matnlarining mazmuni va mohiyatini tushunib yetishingiz va bilimingizni yanada boyitadigan xarita, atlas, rasm va chizmalarni to'g'ri tahlil qilishingiz lozim. Mavzular mazmuniga mos bo'lgan atlas va yozuvsiz xaritalar bilan ishlash ko'nikmalarini hosil qilishingiz ham zarur.

Bundan tashqari, darslikda har bir mavzuga oid nazorat uchun savollar va amaliy topshiriqlar berilganki, ularni bajarish davomida Siz mazkur dars (mavzu)ni qay darajada o'zlashtirganingizni bilib olasiz.

Geografik bilimlarning muhim manbayi xaritadir. „Geografiyaning tili xaritadir“, degan ibora bejiz aytilmagan. Siz 6- sinf atlasidan, turli mavzuli devoriy xaritalardan o'rganilayotgan hududning qayerda joylashganligini, uning tabiati qanday ekanligini, bu joylardan xo'jalikning qaysi tarmog'i uchun foydalanilishini bilib olishingiz mumkin.

Hozirgi fan-texnika taraqqiyoti davrida umumta'lim maktablarini kompyuterlar bilan ta'minlash va ulardan o'quv jarayonida unumli foydalanish masalasiga e'tibor kuchaydi. Shu munosabat bilan kompyuter texnologiyasi yordamida Internetga ulanish, geoaxborot tizimidan eng so'nggi geografik ma'lumotlarni olish imkoniyati mavjud.

Bir vaqtning o'zida sayyoramizdagi quruqlik va suvlarni, Yerning relyefi, iqlimi va tuproqlarini, tirik tabiatini, aholisining hayoti va xo'jalik faoliyatini yaxlit — butunligicha o'rganadigan alohida fan yo'q.

Lekin qo'lingizdagi darslik Sizni ona Yerimizning rang-barang va turfa olami bilan tanishtirishga xizmat qiladi.

1- §. „Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi“ kursida nimalar o‘rganiladi?

Yer yuzida yashaydigan kishilar hayoti tabiatga juda bog‘langan. Inson o‘ziga kerakli bo‘lgan hamma narsani tabiatdan oladi. Odamlar o‘zlariga kerakli bo‘lgan narsalarni tabiatdan olish uchun mehnat qilishadi. Insonning xo‘jalik faoliyati ta‘sirida Yer yuzi tabiatida o‘zgarishlar, ba‘zan zararli o‘zgarishlar ro‘y beradi, tabiat ifloslanadi. Bularning oldini olish uchun Yer yuzining turli joylarida va butun geografik qobiqda ro‘y berayotgan o‘zgarishlarni tushunish kerak.

Buning uchun esa sayyoramizning butun tabiatini, materiklar va okeanlarni, tabiat komplekslarini, ularda ro‘y berayotgan tabiiy va inson ta‘siridagi jarayonlarni bilishingiz zarur. Siz bu bilimlarni qo‘lingizdagi darslikdan o‘rganasiz.

Darslik mazmunan to‘rtta bo‘limdan iborat. Bular so‘zboshi, geografik qobiq, okeanlar tabiati, materiklar tabiatidan iborat.

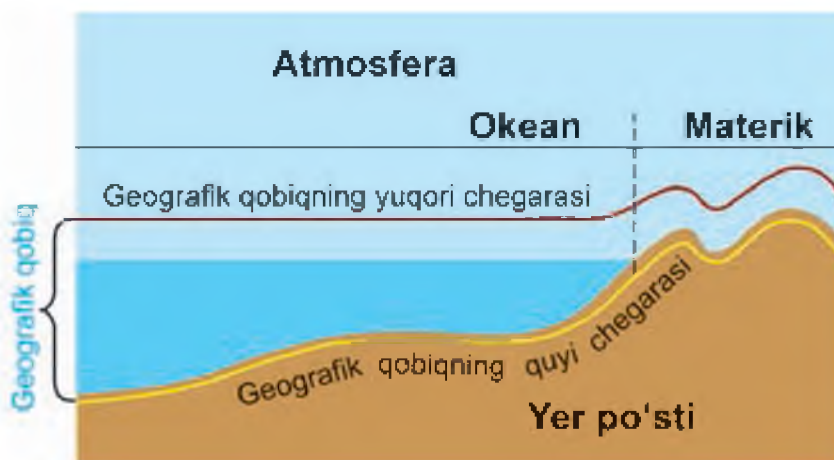
Birinchi bo‘limda darslikda nimalar o‘rganilishi, darslikning qisqacha mazmuni, atamalar, geografik xaritalar, atlaslar, globuslar haqida ma‘lumot beriladi.

Ikkinchi bo‘limda geografik qobiqning xususiyatlari, chegaralari, rivojlanish qonuniyatlari, vertikal va gorizontal tuzilishi to‘g‘risida fikr bildirilgan.

Uchinchi bo‘limda Dunyo okeanining qismlari va ularning materiklar tabiatiga ta‘siri, Dunyo okeani tabiati, jahon xo‘jaligida tutgan hozirgi va istiqboldagi o‘rni haqida ma‘lumotlar berilgan.

To‘rtinchi bo‘limda materiklarni o‘rganish jarayonida mashhur dengizchilar, kashfiyotchi sayyohlar haqida, materiklarning tabiati, materik va orollarda qanday xalqlar yashashi va hokazolar haqida ma‘lumotlar olasiz.

Materiklar, okeanlar va ularning tarkibiy qismlari. Geografik qobiq eng yirik tabiat kompleksidir. U tabiiy geografianing

1- rasm. Geografik qobiq — tabiiy geografiyaning o‘rganish obyekti.

o‘rganish obyekti bo‘lib, uning tarkibiy qismlari — materik va okeanlar ham alohida tabiat komplekslari hisoblanadi (1- rasm).

Qadimdan Yer yuzini ikkita yirik muhitga bo‘lishgan: suvli muhit va quruqlik muhiti. Suvli muhit yaxlit, shuning uchun uni Dunyo okeani deb atashgan.

Materik — tektonik tuzilishiga ko‘ra bir butun yirik quruqlikdir. Yer yuzida oltita materik bor: Yevrosiyo, Afrika, Shimoliy Amerika, Janubiy Amerika, Antarktida va Avstraliya. Materiklarni o‘rganish Afrikadan boshlanadi. Chunki u tabiatining barcha xususiyatlariga ko‘ra takrorlanmas hamda o‘ziga xos bo‘lgan materikdir. So‘ng Avstraliya, Antarktida, Janubiy Amerika, Shimoliy Amerika va Yevrosiyo ketma-ket o‘rganiladi. Shuningdek, Yer yuzi oltita qit‘a — Afrika, Avstraliya, Antarktida, Amerika, Yevropa va Osiyoga ajratilgan. Qit‘a — kishilik jamiyatining taraqqiyoti davomida tarkib topgan tarixiy-madaniy tushunchadir.

Okeanlar. Dunyo okeanining materiklar oralig‘idagi qismlari *okean* deyiladi. Dunyo okeani to‘rt qismga bo‘linadi: Tinch okean (180 mln kv km), Atlantika okeani (91 mln kv km), Hind okeani (76 mln kv km) va Shimoliy Muz okeani (14 mln kv km). Olimlar beshinchi Janubiy okeanni ham ajratadilar. Dengiz, qo‘ltiq, bo‘g‘izlar okeanlarning kichik qismlaridir.

Qirg'iq chizig'i. Okean yoki dengiz yuzasi bilan quruqlik yuzasi tutashgan chegara *qirg'iq chizig'i* deyiladi.

Atama, tayanch tushuncha va nomlar

Materik, qit'a, Dunyo okeani, okean, qirg'iq chizig'i, geografik qobiq.

Nazorat uchun savollar

1. Yer yuzida nechta materik va qit'a bor? Okeanlar-chi?
2. Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi nimalarni o'rganadi?

Amaliy topshiriqlar

1. Atlasdan (2 — 3- betlar) materiklar, qit'alar va ularning qirg'iq chiziqlarini aniqlang.
2. Materiklar va okeanlar, yirik yarimorollar va orollar, dengizlar, qo'ltiqlar va bo'g'izlar nomini yozuvsiz xaritada yozib qo'ying.

2- §. Geografik xaritalar va ularning turlari. Atlaslar, globuslar

Geografik xaritalar — bilim manbai. Turli mazmundagi va masshtabdagi xaritalardan o'quvchilarning maqsadli foydalanishi talab qilinadi. Kursning materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasiga oid bo'limlarida har bir mavzuga taalluqli bo'lgan xaritalar berilgan. Demak, muayyan mavzuni o'rganish jarayonida xaritalardan foydalanish shart.

Geografik xaritalarning tasnifi. Geografik xaritalar g'oyat ko'p va xilma-xildir. Xaritalar — o'rganish, hisobga olish, saqlash va boshqa maqsadlar uchun mo'ljallangan bo'lishi mumkin.

Xaritalar tasvirlangan hududning katta-kichikligiga, mashtabiga, mazmuniga va ko'zda tutilgan maqsadiga qarab guruhlarga ajratiladi.

Tasvirlangan hududning katta-kichikligiga ko'ra, xaritalar:

vab-saytimiz: Zokirjon.com

Zokirjon.com vab-sayti orqali o'zingiz uchun kerakli ma'lumotlarni yuklab oling.

Zokirjon Admin bilan

90-530-68-66, 91-397-77-37 nomerga telegram orqali bog'lanishingiz yoki nza456, nza445 izlab telegramdan yozishingiz so'raladi.

Telegramda murojaatingizga o'z vaqtida javob beriladi.

6-sinf geografiya darsligini to'liq holda olish uchun telegramdan yozing.

Telegram kanalimiz:

@Maktablar_uchun_hujjatlar

To'lov uchun: HUMO 9860230104973329

Plastik egasi Nabiyev Zokirjon

DIQQAT!!!

Sizga bu **OMONAT** qilib beriladi.
To'liq holda olganingizdan so'ng:
Faqat o'zingiz uchun foydalaning.
Hech kimga bermang hattoki eng yaqin insoningizga ham.
Internet orqali vab-saytlarga joylamang.

Kanal va gruppalariga tarqatmang.

OMONATGA

HIYONAT QILMANG.

Bizni hizmatdan foydalanib qulay imkoniyatga ega bo'ling!

Bizda maktablar uchun quydagi hujjatlar mavjud

- 1. 1-11-Sinflar uchun sinf soati ish reja va konspektlari**
- 2. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan to'garak hujjatlari**
- 3. Sinf rahbar hujjatlari**
- 4. Metodbirlashma hujjatlari**
- 5. Ustama hujjatlari**
- 6. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan konspektlar**
- 7. 1-11-Sinflar uchun Ish rejalar (Taqvim mavzu rejalar)**
- 8. Darsliklarning elektron varianti**
- 9. Maktab ish hujjatlari**
- 10. Direktor ish hujjatlari**
- 11. MMIBDO' ish hujjatlari**
- 12. O'IBDO' ish hujjatlari**
- 13. Psixolog hujjatlari**
- 14. Xotin-qizlar qo'mitasi ish hujjatlari**
- 15. Kutubxona mudirasi ish hujjatlari**
- 16. Besh tashabbus hujjatlari**
- 17. Ochiq dars ishlanmalar, taqdimotlar, slaydlar**